

עומקא דפרשה

המחבר לחברותא או שיעור
קובעי
עיתים

הצלת המאבד עצמו

שער הצינור

הצלה רוחנית

מצות הטבת חלום

הצלת מי שאינו רוצה

אבידת גופו קודמת

אבידת אדם

חיוב תוכחה

פר' כי תצא - השבת אבידת גופו

בס"ד ערב ש"ק י"ג אלול תשפ"ה
שנה י"ח

השבת עצמו קודמת להשבת ממון

הרב יהודה יצחקי

מעשה שהגיע לידנו בבחור שנסע מהר ופגע ברכבו של שכן שחנה בצד הכביש, הפוגע ידוע בשכונה כגברא אלימא שחוששים ממנו, והוא יודע שרק אותו אדם היה באזור בזמן זה, והוא חושש שאם יודיע לניזק מי הוא המזיק, הוא עלול להתנכל אליו, האם בכל זאת יש עליו חובה להודיע.

והתשובה לזה שהשבת גופו של עצמו קודם להשבת ממון של אדם אחר, וכיון שחושש מאותו אדם שיזיקנו או יפגע בו בצורות שונות, יש לומר בזה שחייך קודמים פטור מלהודיע, וכך הורה הגר"ש זעפראני שליט"א באותה השאלה.

ונרחיב את הדברים, דהנה בעיקר החיוב להודיע על מזיק או גנב, כתב לצדד בשו"ת אדני פז (סימן ז') שאין בכך חיוב של מצות השבה, ובפתיחי חושן (אביה) ומציאה פ"א הערה ס"ג) תמה דכ"ש הוא ממה שאמרו שצריך להחזיר חפץ גנוב משום מצות השבה, וע"ש שהביא מכמה מקומות בש"ס שאפילו כשהוא רק "מבריה ארי מנכסי חברו" הוי בכלל מצות השבת אבידה, וכמו שפירש הרשב"ם (ב"ב נ"ג א'), וכ"כ הרמב"ן והנמוקי" שם, וכמו שמצינו שיש מצוה להציל ממון חברו מן ההפסד משום השבת אבידה, כדאיתא גבי שומר שיש לו לקדם ברועים ומקלות להבריה ארי, ושכן משמע ברמ"א (סימן רס"א סעיף ג'), וע"ע בקצה"ח (סימן ס"ו סק"א) ובנתה"מ (סימן כ"ח סק"א).

ושכן משמע בשער משפט (סימן ט"ז סק"ב, סימן כח סק"ב) שהיודע עדות לחבירו להצילו מהפסד יש בו משום מצות השבת אבידה, ואכן הוקשה לי בהאי חיובא דאם לא יגיד ונשא עונו, דתיפוק ליה משום השבת אבידה, שו"ר שהקשה כן האמרי בינה (עדות סימן ח') ומחמת כן העלה כדעת הפוסקים שמדין לא יגיד צריך לטרוח וליילך לב"ד להעיד, ואילו מדין השבת אבידה אינו חייב לטרוח, גדולה מזו משמע בספר המצוות להרמב"ם (ל"ת רצ"ז) שאם אינו מציל ממון חברו עובר על לא תעמוד על דם רעך, והביאו הח"ח (פתיחה לאהבת חסד, ובחפץ חיים ח"ב כלל ט' סעיף א'), אבל הרבה אחרונים כתבו שלא תעמוד על דם רעך לא נאמר אלא בהצלת גופו (ויתבאר בע"ה בדיני נזיקין), ועי' משפט שלום (סימן ר"ה סעיף ג') אם מותר לישבע לשקר בערכאות להציל חברו מהפסד ממון בעלילה שבאה עליו, וכן להצילו מסכנת אבר.

אלא שעם כל זה אין חיוב לסכן עצמו בכדי להשיב אבדתו או גזלתו של חברו, ואע"פ שאינו בטוח שינזק, רשאי להימנע מכך אפילו משום חשש, כל שאכן הוא ידוע כגברא אלימא שיש לחשוש מפניו.

אדם אינו אובד

הרב אברהם וינברג

סוגיות אלו של קניין ושליטה, בעלות ואבדה שייכות לפרשים של הבריאה ואלקט מה שראיתי בדברי חכמינו המאירים את העולם ואת הדעת. אדם לא נאבד לעולם. אדם אינו שייך לאיש - הוא עצמי, בשונה מכל קניין ושייכות. ילד אמנם שייך להוריו, רק כאחרים עליו ומצדו הוא אכן נאבד להם - אבל להם בלבד, ככפרה על עוונותיהם (עי' רמב"ם תשובה ו.א). הוא, הילד האבוד נזקק אמנם לעזרה ולרחמים, ככל נזקק אחר שלא אובד אלא מבקש רחמים - בדיון. [ולכן השבת ילד אבוד אינה השבה להורים, אלא השבת אבידה עבור הילד].

חידוש זה נמצא בראשית הבריאה, שם נאמר (בראשית א, כו-כח) שהאדם הוא מקור הבעלות - לשם כך נברא האדם מלכתחילה, לרדות ולכבוש את העולם. כנאמר: וַעֲשֵׂה אָדָם בְּצִלְמֵנוּ כְּדִמְיוֹנוֹ וְיִרְדּוּ... וּבָכָל הָאָרֶץ... וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם... וַיִּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ מֵעֵתָה וַיִּלְכְּדוּ אֶת הָעוֹלָם מִחֲכָה לְשִׁלְטָנוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ - הָאָדָם. הַכֹּל נִתֵּן לָאָדָם - בְּכָח וְכִשְׁשִׁלּוֹת בּוֹ הוּא שְׁלֹ בְּפוֹעַל. גַּם מֵה שֶׁנִּקְנָה יָכוֹל לָשׁוּב וּלְהִיטֵב כִּהְפָקֵר שֶׁלם או חלקי, בהפקר שהבעלים שלחוהו מהם לעולמם הגדול, או בייאוש שגדרי המיוחדים וההלכות של יאוש מדעת ושלא מדעת - הם לעם ישראל בלבד (ראה הרחבה בפרשי המצוות לרמח"ל כלל נד).

המשך בעמ' 4

גליון
תכ"ג

חיוב הצלה למי שאינו רוצה

הרב אלקנה גלעזר

כתב המנחת חינוך (מצוה רל"ז, קומץ המנחה) דנראה דאין עוברין בלאו דלא תעמוד כלפי מי שמאבד עצמו לדעת, והוכיח מדמקשינן בסנהדרין עג. למה לי הלאו דלא תעמוד על דם רעך על טובע בנהר, הוא מוהשבותו לו נפקא ליה לרבות אבידת גופו. ואי גם במאבד עצמו לדעת איכא חיוב, הא מצי למימר דנפ"מ בזה שמאבד עצמו לדעת ואינו רוצה שיצילוהו, דמשום אבידת גופו אין מצוה כשם שאין חיוב השבת אבידה על אבידת ממון מדעת, ולכן כתבה תורה לאו זה. אלא על כרחך דאף הלאו דלא תעמוד לא נאמר בכה"ג.

אבל בכלי חמדה פר' כי תצא (והובא בהערות על המנח"ח מ"י) הביא מכמה ראשונים ואחרונים דפליגי וס"ל דאף באין רוצה בהצלה איכא לאו דלא תעמוד. ולדידיהו תיקשי מראיית המנח"ח מהגמ' בסנהדרין, וביאר הכלי חמדה דכיון דאינו בעלים על גופו לא שייך כאן כלל ענין אבידה מדעת, וא"כ שפיר יש לחייבו אף משום והשבותו לו.

ואמנם יש לדון בדבריו, דבהשבת אבידה נראה דאיכא ב' מיני פטורים, אחד מי שאינו רוצה ששייבו לו דבזה פשיטא דליכא מצוה כיון שכל המצוה היא לצורך חברו. ואיכא עוד פטורא דאבידה מדעת שכתב הרמב"ם בפ"א מגר"א הי"א דילפינן מדכתיב אשר תאבד פרט למאבד מדעתו, וכגון הניח פרתו ברפת שאין לה דלת ולא קשרה. והתם מייירי אפי' בנח"ל ששייבו לו ואפ"ה אין נזקקין לו.

ובשלמא לגבי פטור דאבידה מדעת שייך חילוק זה דכיון שאינו בעלים להפסיד גופו לא יתחדש בזה האי פטורא, אבל המהר"ם מרוטנבורג שהובא בכ"ח כתב דאפי' צווח אל תצילוני חייבים להצילו, והרי כשאנו רוצה לא שייכא המצוה כלל, שהמצוה לצורך חברו. [ודוחק לומר דאע"פ שהמצוה בממון היא לצורך חברו, המצוה בגופו דאיתרבי מוהשבותו לו אינה לצורך חברו אלא כלפי שמיא, דהרי הריבוי נאמר בתוך פרשת השבת אבידה דממונא]. אלא די"ל דבגוונא שברור לן שטובתו האמיתית שיצילוהו אכתי שייך לחייב מצד בין אדם לחברו אע"פ שאינו רוצה, ובפרט היכא דהוא עצמו יחזור בו אח"כ וכעת מחמת שאינו בדעה צלולה אינו רוצה שיצילוהו. ורק ממון דשייך ביה מחילה שאני.

ונראה עוד לבאר, דקושיית הגמ' בסנהדרין לא קאי כלל אקרא דלא תעמוד למאי איצטריך, אלא קאי אבריייתא דקתני מנין לרואה את חברו כשהוא טובע וכו' ת"ל לא תעמוד, ועלה הקשו והא מהכא נפקא מהתם נפקא, וא"כ אף אי ציטריך קרא דלא תעמוד לאופן זה, כיון דהבריייתא לא מייירי במאבד עצמו לדעת, מקשינן אמאי נקיט לקרא דלא תעמוד. אלא דבשינויא דגמ' אי מהתם הו"א בנפשיה אבל מיטרח ואגורי לא קמ"ל, אכתי תיקשי מנ"ל דקרא מחייב למיטרח ואגורי, דהא אינו מיותר דאיצטריך למאבד עצמו ואינו רוצה בהצלה. אמנם ברש"י מבואר להדיא דהילפותא אינה מכח הייתור דז"ל רש"י קמ"ל לא תעמוד על דם רעך - לא תעמוד על עצמן משמע אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך. וא"ש דאף דלא מיותר קרא, מ"מ ממשמעות נפקא.

אמנם בחידושי הר"ן פירש דלא כרש"י, שכ' לאו למימרא דלא תעמוד על דם רעך משמע הכי דהא אפשר דלא אתא קרא אלא לגופיה אלא מיתורא דקרא הוא דמרבין, עכ"ל. הרי דלא נפקא ממשמעות אלא מיתורא ולפירושו יש מקום להוכחת המנח"ח.

לע"נ ר' יואל ב"ר יוסף ז"ל

הגליון מוקדש לעילוי נשמת ר' יואל בר יוסף ז"ל
נלב"ע י"ז באלול ת.נ.צ.ב.ה.

חייב תוכחה מדין והשבותו לו

הרב אורי שחר

כתב המנחת חינוך במצות הוכח תוכיח את עמיתך [רל"ט אות ד'] וז"ל ונ"ל דחייב התוכחה היא חוץ מעשה זו עוד מתחייב אל"ת על דם רעך ולא גרע מטובע בנהר דעובר על לא תעמוד וגם והשבות לרבות אבדת גופו עאכ"כ דאם יכול להציל מן העבירה דהוא אבדת נפשו וגופו ר"ל בודאי חייב להחזירו למוטב ולהצילו עכ"ל.

ולכ' צ"ב בדברי המנ"ח שהרי יש לחלק בין הדברים דבמקום שעובר עבירה ולא איכפת לאדם עצמו מגופו דילמא בזה לא ציוותה התורה והשבותו לו זו אבדת גופו וכן לא את המצוה של לא תעמוד על דם רעך כיון שהוא בעצמו לא שומר על נפשו ודילמא מצוה זו של השבת גופו וכן דין לא תעמוד על דם רעך נוהגים רק במקום שהאדם בעצמו רוצה להציל את גופו ועל דרך שאיתא בב"מ ל"ב א' לענין מצות עזב תעזוב פרק וטען פרק וטען אפילו ארבעה וחמישה פעמים חייב שנאמר עזב תעזוב הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק פטור שנאמר עמו ע"כ הרי שלא ציוותה התורה לפרוק אלא רק במקום שהבעלים עוזר ומסייע גם כן.

אמנם יש לדחות לכ' דאדרבה ממה דאמרה התורה דווקא שם עמו משמע הא במקום אחר חייב אך לא מסתבר למימר הכי ויותר נראה דגילתא התורה שם וה"ה למקומות אחרים וצ"ע.

וכן יש להקשות עוד לשיטת המנ"ח דאם נימא שבכל מצות הוכח תוכיח את עמיתך יש גם לא תעמוד על דם רעך אם כן אדם יצטרך להוציא כל ממנו על מצוה זו כמו כל לאו שאדם חייב ליתן כל ממנו כדי לא לעבור על לאו.

שוב ראיתי שיש בזה דברים מפורשים בשו"ת מהר"י וויל תשובה קנ"ז וז"ל ומה שכתבת האם חייב אדם להוציא ממנו על זה [למחות בעוברי עבירה] נראה דאינו חייב, וראייה מדאמרין בפרק בן סורר ומורה [סנהדרין ע"ג] דילפינן מלא תעמוד על דם רעך, שחייב להציל חברו, ומקשה תלמודא הא מהכא נפקא מהתם נפקא, אבדת גופו מנין, תלמוד לומר והשבותו לו, ומשני אי מהתם הוי אמינא הני מילי בנפשיה, אבל למטרח ואגוריה לא, קמ"ל. אלמא אי ליכא קרא יתירה לא הוי אמרינן שמחויב להוציא ממנו אפילו להציל נפש חברו, וכל שכן הכא גבי עשה דתוכיח דאין חייב להוציא ממנו. ועוד וכו', עכ"ל.

וכן פסק הרמ"א ביו"ד סי' של"ד סעיף מ"ח וז"ל אעפ"י שחייב אדם למחות בעוברי עבירה, וכל מי שאינו מוחה ובידו למחות נתפס באותו עון, מכל מקום אין אדם חייב להוציא ממנו על זה. ולכן נהגו להקל מלמחות בעוברי עבירה, שיש לחוש שיהיו עומדים על גופנו ומאודנו, עכ"ל הרי נראה להדיא שאין במצות תוכחה לאו של לא תעמוד על דם רעך שהרי אם היה מדוע לא יתחייב להוציא את כל ממנו.

והיה נראה להציע בזה כך דהנה לגבי עזב תעזוב עמו שהבאנו לעיל שאם בעה"ב הולך ויושב לו אין מצוה מכל מקום נראה שאין מצוה חיובית אך מכל מקום מצוה קיומית יש כאן שאם פרק קיים בזה מצוה והכא נמי לגבי והשבותו לו זו אבדת גופו נראה דחייב לזכות אלא במקום שהאדם לא יודע שהוא מאבד את גופו אבל במקום שאדם לא איכפת לו מגופו בזה יש לומר שאין חיוב אלא מצוה קיומית יש זה כוונת המנ"ח לומר שיש כאן מצוה קיומית של והשבותו לו זו אבדת גופו וכן לא תעמוד על דם רעך ועל מצוה קיומית לא צריך להוציא את כל ממנו.

אמנם שוב עיינתי בלשון המנ"ח והנראה מדבריו להדיא שהוא נוקט שכל מקום שיש חיוב של תוכחה יש חיוב גם של לא תעמוד על דם רעך וכן והשבותו לו זו אבדת גופו וצ"ע.

ואולי יש לבאר את הדברי המנ"ח באופן שאדם חוטא בשוגג ואינו יודע כלל שמזיק הוא לגופו בזה יש מצוה של והשבותו לו דהנה הרא"ש בברכות פ"ג אות י"ג סבירא ליה שנשים אינן בכלל ערבות והביאו העין יצחק באבה"ע ח"א סי' א' אות י"ב בנידון אם אפשר לזכות גט לאשה בעל כרחא מדין ערבות שהרי החטא שלה זו חובה בשבילנו מדין ערבות וכתב שפי דברי הרא"ש הנ"ל שנשים אינן בכלל ערבות לפי דין אין חיוב להפרישן מי האיסור ואי אפשר לזכות להם גט בעל כרחא מדין הנ"ל אך הקשה על זה וז"ל ולכאורה יש להעיר בזה מהך דביצה (דף ל') דאמרו הני נשי דשקלן חצבייהו כו' ולא אמרינן להו ולא מידי אלא הנח כו' מוטב שיהי' שוגגין כו' הרי דגם בנשים הדין הוא דהחייב עלינו להשתדל להפרישן מאיסורא. אבל באמת אין זה ראי' כלל דשא"ה דמייירי בשוגגין משא"כ בהנידון דמייירינן בעברה במזיד דיש לומר בזה הלעיסהו לרשע וכו' עכ"ל.

הרי שמחלק בין שוגג לבין מזיד לענין חיוב מצות תוכחה בנשים מדין ערבות שאין זה אלא בשוגג אך במזיד אין חובה ואשר על כן יש לומר שגם לענין והשבותו לו אין זה אלא בשוגג ולא במזיד אמנם עדיין תקשי הקושיה הנוספת שהובאה לעיל על מה שכתב המנ"ח שבחיוב מצות תוכחה יש גם לאו של לא תעמוד על דם רעך וקשה וכי יצטרך להוציא על מצות תוכחה את כל ממנו ונראה להציע בזה שאע"פ שיש כאן לא תעמוד על דם רעך מכל מקום לא צריך להוציא כל ממנו דממ"נ אם הוא שוגג דילמא בזה בכלל לא צריך להוציא כל ממנו עובר זה שהרי שוגג קל הוא ואם הוא מזיד יש לומר שכיון שהאדם לא רוצה שיצילו אותו ולא שומע לנו גם בזה לא צריך להוציא כל ממנו וזה גם הביאור בדברי הרמ"א הנ"ל מה שכתב שלא צריך להוציא כל ממנו על מצות תוכחה וכמו שנתבאר

הצלת המאבד עצמו לדעת

הרב יששכר טורצקי

הנה דבר פשוט הוא שאם אפשר להציל אדם שרוצה לאבד עצמו לדעת שמחוייב לעצור אותו. אמנם האם החיוב לעצור אותו הוא רק בדרך שכנוע ותוכחה או שיש לו חיוב גם בדרכים שיש לו הפסד כגון בטירחה בכח ובכסף. ואמנם ברור שיש לכל יהודי אחריות על כל עוון שיהודי אחר רוצה לעבור. וכדאי בסנהדרין כז ע"ב, וכשלו איש באחיו - איש בעון אחיו, מלמד שכולן ערבים זה בזה! - התם שהיה בידם למחות ולא מיחו. וכ"כ המנ"ח מצוה רלט שחייב להוכיחו. עיי"ש. אכן יש לדון אם יש עוד סיבה שצריך להציל גם כשפטור ממצות תוכחה מטעם הצלת נפשות, או דילמא נאמר שזו אבדה מדעת ואין עלינו לחשוש על הפסד חייו אם הוא בעצמו לא חושש.

והנה כתב המנחת חינוך [בקומץ מנחה] מצוה רלז דפטור מהשבת אבדה במאבד עצמו לדעת וכ"כ הגר"פ פערלא בביאורו על ספר המצוות לרס"ג עשין עשה כ"ח. אמנם בודאי אדם שמסכן את עצמו מחוסר הבנה או מתוך טירוף הדעת, אין כאן אבדה מדעת וחייב מדין השבת אבדה להצילו ויש לו לטרוח בגופו ובממונו. ואם מסכן עצמו מדעת פטור. מצד שני, המנחת חינוך מחייב להוכיחו וכמו שהבאנו. וזה כאמור רק אם יתכן שיקבל תוכחתו שאז אפילו בספק חייב להוכיחו נחלק עליהם בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סימן קעד, וז"ל, ומש"כ המנ"ח בקומץ מנחה מצוה רלז" דנראה לו דאם אחד מאבד עצמו לדעת אין מחוייבין להצילו, והגאון ר' שלמה קלוגער ז"ל בחכמת שלמה בחו"מ סימן תכ"ו חידש עוד יותר שאם אין ההצלה לפי כבודו אינו מחוייב להצילו כדהביא כ"ג, פשוט במחילת כבוד גאונים אלו אשר הוא טעות גמור ושרי להו מרייהו... אם כן דעת האגרו"מ ודעיימה שמצילים מאבד עצמו לדעת, ודעת המנחת חינוך שלא מצילים אלא מוכיחים אותו אם יקבל.

עוד משמע דלא כמנ"ח מהמהר"ר סרוק [מזבא לק] שאסר לעבור איסור להציל מי שלא שומר על חייו, ואילו כדברי המנ"ח שלא מצילים מאבד עצמו, גם בדבר היתר לא מצילים. אבל יש לחלק שלא מצילים רק מאבד עצמו לדעת, אבל מי שלא מאבד עצמו בידיים אלא מפני שמתעב רפואה מסויימת אינו משתדל בהצלת עצמו, אולי בזה חייבים להצילו דעדיף אף אם מסכן את עצמו מפשיעה או מטעות עדיין אין זה מאבד עצמו בידיים.

ונראה לבאר שורש המחלוקת בין המנ"ח לאגרו"מ, שהוא ביסוד אבדה מדעת האם אנו לא עוזרים לו כי זכותו לאבד ממנו, שזו דעת האג"מ. או האם כדעת המנ"ח לא עוזרים לו כי לא מגיעה לו עזרה כי איהו דאפסיד אנפשיה וכיון שאינו מרחם על עצמו אין אנו מרחמים עליו. והנפקא מינה היא כשאסור לו לאבד ממנו או נפשו דלאגרות משה מצילים לו ולמנחת חינוך אין מצילים. [והנה מדברי הטור שמותר לקחת לעצמו לפי שתי הסברות עדיין לא מוסבר למה זוכה לעצמו. וזה צריך הסבר נוסף.]

ולכן נראה להוסיף לפי דברי האג"מ מי שיש לו בת בוגרת בבית והוא צריך עבור נישואיה ממון רב, אם הוא מאבד ממנו אין הזוכה זוכה כי עבר איסור. וכן אם לא נשאר לבניו מה לאכול. אבל לפי דעת המנחת חינוך אין חובה להציל. אמנם יש לדון לפי המנחת חינוך אולי יודה שיש להציל לטובת הסמוכים על שלחנו, או כיון שמאבד ממנו לדעת אין לנו דרך לעזור להם על פי דין. אבל משום חסד שייגרם להם מסתבר שמצוה להציל עבורם למרות שהכסף לא שייך אלא לאב, והוא מאבד מדעת.

והנה בענין זה יש לדון במי שאינו רוצה לקחת תרופה להצלת חייו האם מותר לעבור איסור כדי להצילו. ומצינו דברים מפורשים בזה בקדמונים, כמובא בספר עץ חיים על מעשה בחולה מסוכן נצטוה ע"י הרופאים לשתות חלב אתון לרפואתו, וסירב. א"ל הרופאים תשתה חלב עז, ולבנו אמרו שירמהו ויתנו לו חלב אתון. האב, שחשש מתרמית, אמר לבנו קודם תשתה אתה מחלב זה ואח"כ אשתה אני... שאל הבן את הר"י סרוק, האם ישתה כדי להציל את אביו ממיתה, והשיב לו דאיל ישתה, ואין נדון זה דומה לכל פיקוח נפש שבתורה, משום שמוטל חיוב על החולה לשתות, ואם הוא רוצה לאבד עצמו "שלא לדעת", מה יכול הבן לעשות ובחשוקי חמד בכורות מה: למד מכאן שאין לנו לעבור עבירות של שקר וגניבה כדי להציל את החפצים להתאבד.

ושמעתי מפי הגר"י זילברשטיין (בשיעור בב"ב קיץ תשפ"ג) ששאל את הגר"ש אלישיב על חולה שלא האמין באנטיביוטיקה האם צריך לדאוג לו ולהביא לו כוסות רוח וענה לו "האם לא חייבים להציל טיפשים? רק חכמים חייבים להציל?" אמנם בב' מעשים הנ"ל היה החולה בסכנה מחוליו אלא שלא רצה לקבל תרופה בגלל טעות, [ואינו דומה למי שמצער את עצמו כ"כ עד שמת מצער שאין זה נחשב פיקו"ל לעבור איסור]. עם כל זה המהר"ר סרוק מחמיר שאין לעבור על איסור. וע"ע בחשוקי חמד יומא פב ע"א בשאלה דומה לגבי אכילה ביוה"כ כדי לשכנע חולה מסוכן לאכול. והכריע כדעת המהר"ר סרוק לאסור.

מנגד, שמעתי מהגר"י קרנ בשם הגר"נ קרליץ, לגבי חולה מסוכן ביוה"כ שהרגיש שאינו יכול לאכול בלי אשתו, והורה הגר"ק שהיא תאכל עימו ביוה"כ. ובאמת מפורש כן במשנה ברורה סי' שכ"ח סקל"ט על מ"ש השו"ע סי"ד, היה חולה שיש בו סכנה וצריך בשר, שוחטים לו ואין אומרים: נאכילנו נבילה. וכ"ה המ"ב, אלה הרבה ראשונים כתבו דשבת רק דחוויה היא אלא הטעם [ששוחטין לחולה בשבת] הוא דשמא יהיה ק"כ באכילת נבילה ולא יאכל ויסתכן. ובשעה"צ ציין שזה מהרא"ש. מבואר מכאן דלא כמהר"י סרוק ותימה על מי שהחמיר בזה.

מצות השבת גופו

אי' בב"ק (פא:) השבת גופו מנין ת"ל והשבות לו. ופי' רש"י והשבותו - את גופו משמע שאם טעה חבירך אתה צריך להעלותו לדרך.

ועיקר הענין בסנהדרין (עג.) מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו ת"ל לא תעמוד על דם רעך. והק' דכבר למדנו ממ"ש אבדת גופו מניין ת"ל והשבותו לו. אי מהתם הו"א הני מילי בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל. [כלומר שבנוסף לעצם חיוב ההצלה דילפינן מוהשבותו לו, יש חיוב לא תעמוד על דם רעך שמחוייב גם לטרוח ולהוציא הוצאות]. ופירש"י כגון נטבע בנהר מניין שאתה מצווה על השבות, ת"ל והשבותו לו קרא יתירא הוא למדרש **השב את גופו לעצמו**. ועי' יד רמה שאינו קרא יתירה אלא ו' יתירה, דהו"ל למכתב והשבות לו בלא וא"ו ואנא ידענא דאבידה דאירי בה לעיל קאמר והשבותו למה לי למידרש ביה נמי לאבידת גופו כלומר והשב את גופו לו. ועי' במלבי"ם (כבב.).

ועי' מנחת שלמה (ח"ב סי' לז) שקיים מצוה זו אינו מוכרח להיות דוקא ע"י גופו, אלא ה"ה כשמציץ ע"י נכרי למרות שאין שליחות לעכו"ם, ואפילו אם מציץ ע"י גרמא, ג"כ זכה במצוה זו.

עי' בקוב"ש (ח"ב סי' מו) שחולה ומשמשיו פטורים מתפילה, דהטעם הוא משום עוסק במצוה, וגם בחולה עצמו שייך טעמא דעוסק במצוה, דמצות השבת גופו מוטלת גם **עליו בעצמו**. [ולכא' כ"מ בגמ' ב"ק שם שהרי הביאו את הילפו' על תקנת יהושע שהתועה בכרמים מותר לו לחתוך זמורות עד שמוצא את הדרך].

וכ' תלמיד הרשב"א בתורת המנחה (בשלח, כג) שהעלאת עצמות יוסף ממצרים היא בכלל חיוב זה, ולכן משה קפץ לעשות מצוה גדולה זו להשיב האבידה, שאין לך השבת אבידה גדולה מזו, והשבותו לו, זה השבת גופו.

מצות הרפואה

הרמב"ם בפיה"מ לנדרים פ"ד (מא:) כתב שיש חיוב דאורייתא לרפואת **חולי ישראל, ונכלל בפס' והשבות לו**, לרפאות את גופו, שהוא כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו או בגופו או בממונו או בחכמתו. וכ"כ הש"ך (סק"ד) והט"ז (סק"ב).

ובנדרין זריזין (מא:) העיר על לשון הר"מ "שרואה אותו מסוכן", דהרי אין לך דבר שעומד בפני פיקו"נ, ועי' שהמצוה אף **בחולי שאינו מסוכן**. ואכן יעוי' בל' המאירי (נדרים לח:) שכ' מחויב לרפוא מצד התורה שירפא חולי ישראל וזה נכנס תחת אמרו בתורה והשבותו לו לרבות אבדת גופו לפי **שאשר יראה הפסדו** ויכול להצילו יצילנו בגופו או בממונו או בחכמתו. והרמב"ן בתוה"א (עמ' מג) כ' דהרפוא מקיים מצוה דואהבת לרעך כמוך.

ומכיון שהיא מצוה אסור ליטול עליה שכר דבמצוות אמרינן מה אני בחנם (בכורות כט.) כמ"ש הרמב"ן שם ועי' ט"ז סק"ב, ונפסק בשו"ע (שלו, ב) שמותר ליטול רק שכר הטורח והבטלה ולא שכר החכמה והלימוד. ועי' שם בס"ג שאם התנה שכר הרבה חייב לתת לו כיון שחכמתו מכר לו ואין לה דמים. ועי' סמ"ג (עשין עד סד"ה ואמרינן) שבענין הרפואות דרך בני אדם לתת דמים מרובים. ועי' תשב"ץ ח"ג (חוט המשולש טור ג' סי' כ).

איסור מניעת רפואה

כ' בתוס' הרא"ש בברכות (ס.) שהמונע מלרפאות עובר בלא תעמוד על דם רעך. וכן מבואר בתוס' ר"י החסיד בברכות שם. ועי' טור יו"ד שכ' בדיני הרפוא (סי' שלו), ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים, ואפילו יש לו מי שירפאנו שלא מן הכל אדם זוכה להתרפאות.

ואף שאמרו בגמ' שניתנה רשות לרפוא לרפא, כבר כ' הרמב"ן (בתוה"א עמ' מב) "האי רשות רשות **דמצוה** הוא לרפאות ובכלל פיקו"נ הוא". וכ"כ הטור - ומצוה היא ובכלל פיקו"נ הוא והזיז בו הרי זה משובח. וביאר הפרישה (ד) דאע"ג שרבי ישמעאל לא קאמר אלא שניתנה רשות, קמ"ל הטור דמצוה נמי איכא דמ"ש ר"י "רשות" לא בא לומר אלא דאין בו איסור, וממילא יש בו מצוה משום פיקו"נ.

וכ' הריעב"ץ במור וקציעה (סי' שכח) שבכלל הרשות לרפוא יש חיוב לטפל בחולה **בעל כרחו** ואפי' אם אינו רוצה ביסורים ובוחר במות, אין הדבר תלוי בדעתו. [לגבי הארכת חיי חולה שסובל יסורים עי' אג"מ חו"מ ח"ב עג-עה, ומנח"ש ח"א צאכד חו"ב פבד].

עי' בעיון יעקב (על העין יעקב) סוטה מז. שהטעם שאלישע לא רצה לקבל שכר מנעמן על מה שרפאו מצרעתו, "לפי שמחוייב כל אדם דרך טבעי להציל את חברו ולרפאותו אם יש יכולת בידו בלי הוצאות וטרחה כלל והוא בכלל לא תעמוד על דם רעך ושלא ע"מ לקבל פרס".

והשבות - הצלה רוחנית

כ' בשו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' רד. שהרואה או יודע באדם שעומד לחטוא צריך להצילו, שאם להציל דם חבירו חייב לטרוח בין בגופו בין בממונו, כל שכן שחייב לטרוח להציל נפשו מני שחת.

וכ' המנ"ח (רלט, ו) דחיוב התוכחה היא חוץ מעשה דהוכח תוכיח מחוייב גם משום לא תעמוד על דם רעך דלא גרע מטובע בנהר דעובר על לא תעמוד, וגם **והשבות לרבות אבדת גופו** עאכ"כ דאם יכול להציל מן העבירה דהוא אבדת נפשו וגופו, בודאי חייב להחזירו למוטב ולהצילו. [א"כ עושה להכעיס שאינו בכלל עמיתך, עי"ש].

וכבר כתב השל"ה (תושב"כ קדושים) "ואם נתחייבנו בהצלת הגוף, כל שכן בהצלת הנפש, ואם יראנו עובר עבירה שמאבד עולמו יצילהו". ועי' שו"ע או"ח סי' שו ס"ד שמותר לחלל שבת כדי להציל משמו.

אך דעת הנצי"ב בהעמק שאלה (שאי' קצו"ז) דאף שמשכר נראה שאסור להתעלם מהעושה איסור בשוגג דהוי כמו השבת גופו של אדם שתועה, וה"נ השבת נפשו בעושה איסור בשוגג. אבל א"א לומר כן שהרי יש איסור לפני עור על המכשיל בעבירה, ומוכח דעשית איסור לא נכלל בהשבת גופו אלא שאסור להכשילו משום לפנ"ע.

ויעוי' בשו"ע יו"ד (שלד, מח) שכ' הרמ"א בשם מהר"ו דאין אדם חייב להוציא ממנו כדי למחות בעוברי עבירה ובכלל זה שאם יגרם לו הפסד ממון פטור מלמחות ולהצילו מהעבירה. ועי' מ"ש הח"ח בחומת הדת (חיזוק הדת מאמר ג בהגהה).

הוצאת ממון כדי להציל

דעת המנ"ח דכיון שגילתה תורה דיש חיוב למיטרח ומיגר אגורי (עי' סנהדרין עג), ממילא נאמר גם במ"ע, אבל בשו"ע הגר"ז (חו"מ נזקי הגוף סי' ח) כ' דמצות השבת הגוף היא **בטרחת בלבד בלא הוצאת ממון** כמצות השבת אבידה, ורק מדין לא תעמוד חייב להוציא ממון.

ועי' מרחשת (ח"א סי' מג ח-י) שהק' דמאי שנא מצות והשבותו משאר מצוות שצריך להוציא ממון על זה ומה ההו"א שא"צ למיטרח ואגורי והלא מצות הצל"נ גדולה מכל מצוות שבתורה ומסיק דהשבת גופו משאר מצוות דלא חמור מהשבת אבידה שאינו מחוייב להוציא ממון כלל, והחידוש בלא תעמוד הוא על עצם החיוב להוציא ממון.

עי' בשו"ע חו"מ (תכו) שכ' שצריך לשכור אחרים כדי להציל, אך לא הזכיר כלל שצריך להחזיר לו, וכן הרמ"א, ותמה על זה הסמ"ע שם, [והש"ך ציין לרמ"א ביו"ד (רנב"ב) שהפודה חבירו מהשבוי חייב לשלם לו], ויתכן דס"ל לשו"ע כהר"ן (כדלק'). דהנה בחיוב הוצאת ממון להציל נראה בדברי הראשונים דיש בזה ד' **שיטות**:

שיטת הר"ן (סנהדרין עג.) שהצלת נפשות היא גם חיוב ממון, ולכן גם א"צ להחזיר ההוצאות.

שיטת הרא"ש (סנהדרין פ"ח ב) והמהר"ם מרוטנבורג (סי' לט) והמאירי בסנהדרין, שיש חיוב ממון אבל אם יש לניצול ממון אין אדם מחוייב להציל בממונו, וכן פסק הטור (חו"מ תכו). ועי' שו"ע הגר"ז (נזקי הגוף סי' ז), אפיקי ים ח"ב לב וגלינוי הש"ס ב"ק ס:).

שיטת הריטב"א (קידושין ח: ד"ה כלב) דרק כשהניצול ביקש ממנו להצילו צריך להחזיר ההוצאות, אבל בלא זה חייב להוציא ממון על הצלתו [וקרוב לשי' הר"ן דהוא חיוב ממון גמור].

ושי' הרמ"ה (יד רמה עג.) והתוס' רא"ש (עד. ד"ה של) והמאירי בקידושין (כפי' הא') שאין חיוב ממון כלל בהצלת נפשות, (ומחוייב להוציא רק כשיחזיר לו אח"כ), וכדין שאסור להציל עצמו בממון חבירו.

השבת מאבד עצמו

בלאו דלא תעמוד על דם רעך, כ' המנ"ח (רלז קומץ מנחה) דאין בכלל הלאו הצלת מאבד עצמו לדעת, שהרי עיקר המצוה היא עשה של **והשבותו** דהיינו השבת אבידה, **ואינה נוהגת באבידה מדעת**, עי"ש. וכ"כ הרי"פ בביאור לרס"ג (עשה כח, ח"א קעב. ד"ה ומלבד) עי"ש.

אך הכלי חמדה (כי תצא ב) הביא דבתשו' המהר"ם (פראג לט) מבואר להיפך, שאפילו צווח אל תצילוני, מחוייבים להצילו. וביאר הטעם דאין לדמות גופו לממונו, דאדם בע"ב על ממונו ויכול לעשות בו מה שירצה, אבל אינו בעלים על גופו ונפשו. (וכ"כ האגר"מ יו"ד ח"ב קעד).

ויסודו ברדב"ז (הל' סנהדרין פ"ח הו') **"שאינו נפשו של אדם קניינו"**, אלא קנין הקב"ה, שנאמר הנפשות לי הנה (יחזקאל יח). ועי' בשו"ע הגר"ז נזקי גוף ונפש סי' ש' שאין לאדם רשות על גופו כלל להכות, ולא לביישו ולא לצערו בשום צער אפילו במניעת איזה מאכל או משתה. א"כ עושה בדרך תשובה וכו'.

ועי' מור וקציעה סי' שכח (ו) דכופין על חולה להתרפא וכל אדם מוזתר על כך משום לא תעמוד על דם רעך "ואין הדבר תלוי בדעתו של חולה ואינו נתון ברשותו לאבד עצמו"

השבת אבידת גופו בהטבת חלום

הרב איתמר אבי

בדין הטבת חלום בשלושה למי שראה חלום ונפשו עגומה עליו כמו שנפסק בשו"ע (סי' רכ"א), כתב המשנ"ב (סק"ג) "מצוה להמצא עם הג' להיטיב, מפני שמשביח את נפשו בזה". ומקורו מהא"ר (שם סק"ב) שהעתיק מסדר היום, וכ"כ גם השל"ה. ולא טרחו האחרונים לפרש מה ענין השבת הנפש הזו. ובפשטות כוונת הדבר שגומל עמו חסד, שהחלום גרם לו לסערת נפש ועגומימות, וכלשון הגמרא 'ונפשו עגומה', וזה שמטיב לו החלום גורם להשיב את נפשו, להרגיעה ולהשיבה אל מקומה.

אמנם דבר חידוש מצאנו במחצית השקל (שם סק"א) שביאר כוונת הא"ר שמשביח נפשו הוא מעניין השבת אבדת גופו, שזה שחלם חלום רע ומזליה חזי שעתיד לבוא עליו רעה ח"ו שלכן נפשו עגומה עליו, הרי שחייב כ"א להצילו מן הרעה הזו שלא יהיה ניזוק, וחיובו מדין 'לא תעמוד על דם רעך' ומדין 'והשבתו לו', כמו הרואה את חברו שטובע בנהר או לסטים באים עליו שהוא חייב להצילו, כמבואר בסנהדרין (עג, א) 'אבדת גופו מנין, תלמוד לומר והשבתו לו'. ומסיים בה המחמה"ש וז"ל: "א"כ ממילא אם חלם לאחד חלום רע, ומבקש לאחר שיהיה מכלל ג' המטיבים, שצריך להזדקק להטיב לו. וכן כתב בספר אליה רבה וז"ל, מצוה להמצא עם השלושה להיטיב, מפני שמשביח נפש המתענה, עכ"ל". ועפ"ז כתב לבאר את דברי המ"א (שם סק"א) להלכה, שאם אחד חלם חלום רע וכבר מצא שנים מאוהביו שהסכימו להטיב לו את חלומם "צריך השלישי להצטרף עם השנים להסכימו להטיב, והיה שלושה ויטיבו לו, דהוא בכלל השבת גופו", שכיון שכבר יש כאן שנים במעמד אחד, צריך השלישי להתעכב ולהטיב עמהן, ואינו יכול לפטור עצמו מכך. משא"כ אם ההטבה היא רק מדין גמ"ח, אינו מחוייב להמתין ולהתעכב על כך אם שעתו דחוקה וצריך לילך לדרכו.

אכן בפתח הדביר שם סק"א תמה על המחמה"ש בזה, וז"ל: "ולכאורה יש לפקפק ע"ז דהתם דחייבת תורה להציל בגופו ובממונו ה"מ דההצלה ודאית שמצילו מטיבית הנגר והלסטים וכיוצא, אבל הכא אין ההצלה ודאית בהטבת החלום, דהרבה היטיבו ולא הועילו שכבר נחתם גזר דינם ולא היה תקומה ב"מ. ואין כאן אלא עשיית נחת רוח לחולם שבהטיב לו החלום משיב נפשו שדומה לו בדודאי הועיל, וכדמשמע מדברי הרב א"ר ז"ל". הרי שהבין את דברי הא"ר כפשוטו, שמשביח נפשו עניינו שעושה לו נחת רוח, שבכך מרגיע את רוחו לפי שסבור הוא שהועילה לו ההטבה בודאי, ונפשו היתה לו לשלל, והמטיב גמל עמו חסד בזה שהפיג את צערו ורומם את רוחו [ועי"ש עוד שכתב בדעת המחמה"ש דס"ל שההטבה מועילה בודאי "דאי לא לאיזה תועלת גילו לו מן השמים החלום ההוא שנפשו עגומה עליו, אם לא כדי שיזדרז להתוודות ולשוב בתשובה בהכנעת לבו בהטבת החלום, ושב ורפא לו בודאי"]

לקבלת הגליון

בדוא"ל בקביעות, בכל ערש"ק
יש לשלוח בקשה לכתובת:
a740700@gmail.com

לע"נ
שמעון רפאל בן אסתר ז"ל
ת.ג.צ.ב.ה.

לע"נ
פיבי בת עישה ע"ה
ת.ג.צ.ב.ה.

פנינים מליכא דעימקא

והשבתו לו

וכן בכלל מצוה זו, שאם רואה את חברו תועה בדרך חייב להנחותו ולהראותו את הדרך אשר ילך בה. וכן אם תועה ברוחניות חייב להשתדל עמו כדי שישבו. וקל וחומר הוא, אם ציונה תורה להשיב אבידת ממונו לבעלים על אחת כמה וכמה שאנו צריכים להשיב לו אבידת נפשו. ורמזהו חז"ל: והשבותו לו, לרבות אבידת עצמו, שתשיב לו את נפשו ההולכת מדחי אל דחי, ותזכהו בעוה"ז שלא יראה רעה ברשתו ויזכה לחיי העולם הבא.

מעם לועז פ' כי תצא

ואם לא קרוב אחיך

יודע היה אהרן שבא דבר גדול לישראל על ידיו, והיה קושר חבל של ברזל במתניו, ומחזיר על כל פתחי ישראל, וכל מי שאינו יודע לקרות ק"ש לימדו קריית שמע, ומי שאינו יודע להתפלל לימדו תפלה, ומי שאינו נכנס בגופה של תורה היה מלמדו. ולא אהרן בלבד, אלא כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים... מתוך כך הקב"ה מרחם עליו ונותן בו רוח חכמה ובינה ודיעה והשכל...

תנא דבי אליהו רבה פ"ד

ואספתו אל תוך ביתך

"ואם לא קרוב אחיך..." בזה העיר כי הוא מדבר על זמן גלות האחרון כי לא קרוב... וזה יסובב הרחקת הלבבות מהאמונה ונטויי רגל כאשר עינינו רואות בדורות הללו, עם כל זה יצא ה' "ואספתו אל תוך ביתך" זה בית המדרש וילמדהו אורחות חיים ודרך ישכון אור לבל יטה מני אורח ולא ימצאהו אויבו במחשבות וטענות כוזבות כי אור תורה תצילהו, וזה יהיה עד שיתרצה ה' וידרשהו, והוא אומר עד דרוש אחיך אותך, והשבותו לו פירוש מעלה עליו הכתוב כאילו הוא משיבו מני אובד.

אור החיים פר' כי תצא

נושאי הגליונות הבאים אי"ה

כי תבא - ברית התורה נצבים - תפילות ר"ה

ד"ת [עד 700 מילים]
יתקבלו בצירוף שם מלא
בדוא"ל: a740700@gmail.com
באותו שבוע, עד יום שלישי בלילה

הערה בדיון זקן ואינו כבוד

הרב יצחק שני

בשו"ע סי' תכו כתב הרואה את חברו טובע בים, או לסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו, ולא הציל עובר על לאו, והצלת גופו מוהשבותו לו נפקא דאבידת גופו של חברו צריך להשיב לו, וכתב בחכמת שלמה כתב שגם בזה יש פטור של זקן ואינו לפי כבודו, וצ"ע דהרי הגדר בזקן ואינו לפי כבודו הוא מה שלא יעשה לעצמו, והכא הרי כל אשר לו יתן בעד נפשו וא"כ לא משכחת לה. וצ"ע.

« המשך מעמ' 1:

אדם אינו אובד

הגוי שמאבד חפץ מידו, הרי שבעלותו שלו פוקעת מייד בעוד שישראל יש להם קניין כפול, "שלו וברשותו", גם קנייני דעת - "שלו", וגם קניין בידו ממש "ברשותו" מאידך. לכן הייאוש על "שלו" לא חל, כל עוד לא ידע המאבד מהאבדה, ובמקביל גם הייאוש על קניין ה"ברשותו" אינו חל כל עוד שהחפץ נמצא ברשותו (רמב"ן מלחמות ה' ב"ק יח בדפי הרי"ף). אבל הגוי שלא שולט על העולם כיהודי, שליטה של דעת וסמכות אלא בשליטה של כח וחזקת יד מאבד את השייכות של החפץ אליו ברגע שהוא אינו שולט בו בצורה החומרית של השליטה. (מהר"ל באר הגולה ב).

מעתה ברור שהאדם אינו נאבד כי הוא שייך לעצמו - העצמי שלא אובד לעולם. אדם יכול לאבד את שלו - אבידה מדעת, לא רק את רכושו החומרי הוא יכול לאבד מדעתו אלא גם את רכושו הרוחני, אדם יכול לאבד את התחושה של בטחונו, לחוש כאבוד, אבל כל עוד יש לו דעת הוא ישוב לבקש מקור לתחושת השייכות ולומר כדוד בשעות הצרה: 'תַּעֲיִתִי פֶּשֶׁה אֲבֹד' אבל להמשיך ולמצא את מקור כוחו וחיי: 'פֶּקֶשׁ עֲבָדְךָ כִּי מְצֻתָּךְ לֹא שָׁכַחְתִּי' (תהלים קיט, קעו).

כשיהודי רואה את חברו טובע בנהר או שהוא יודע שלסטים רוצים לאבד את ממונו של חברו, חלה עליו חובה של השבת אבדה היות והם רוצים לגזולה ממנו ולשלוט בה במקומו. כך אמרו בספרי עה"פ (כי תצא כב, א-ב): הַיֵּשֶׁב תִּשְׁיֵבם לְאַחֶיךָ... וְהַשְׁבֹּתוּ לוֹ, "והשבותו לו, אף את עצמו אתה משיב לו". וכן בגמ' (סנהדרין עג), ופירש"י: "אבדת גופו - כגון נטבע בנהר מניין שאתה מצווה על השבתו. תלמוד לומר והשבותו לו - קרא יתירא הוא למדרש: **השב את גופו לעצמו**". מבואר בדבריהם, ש"עצמו" לא אבד רק "גופו", ואותו יש להשיב ל"עצמו". גופו הוא הקניין לו והוא גם האבוד, כי הגוף שלו לא יכול להסתדר ולהחיות את עצמו במצבו האבוד כשהוא ללא מקום. השבת האבדה של האדם למקומו, היא השבת אבדה בקל וחומר פשוט: ומה להשיב את הממונו לאדם חייבה התורה, קל וחומר להשיב את האדם לממונו, למקומו ולקיומם של חייו. (ראה תוס' ע"ז כו: ד"ה אני שונה ובתוס' רבינו אלחנן שם).

היסוד העמוק הזה שאדם קונה בעולמו מעשים חפצים בנים ושם טוב לעולם הנצח, זו הבשורה של יכולת השליטה והקניין, אבל האדם עצמו בכל מצב שיהיה אינו אבוד, כל ישראל יש להם חלק באותו העולם, יש להם חלקת אדמה נצחית בעולם הנצחי הגדול. אלא שאפשר להגיע לשם כבעלים על החלקה שלו וכמי שקנה חפצים רבים ואת מה שכל חפציו לא ישוה בה ואפשר להגיע לשם כמקבץ נדבות שעובד מחלקה לחלקה ומחופה לחופה לבקש מעט צרי ומעט דבש לכפר על דלותו הנצחית. זאת שמעתי **מהגר"מ שפירא** זצ"ל בשם בעל הלשם שכה דבריו (שערי הלשם א"ח): "אלולא המעשים טובים של צדיקים היה מתבטל העולם מכל וכל והרי נעשית כל אפשרית תיקונם של הרשעים רק ע"י הצדיקים דוקא ולכן הוא כי גם אחר שנגמר תיקונם ג"כ הנה יהיו לעולם רק טפלים לצדיקים שצדיקים הם העיקר לעולם והרשעים שנתקנו הם טפלים להם וכלולים עמיהם כי רק הצדיקים העמידו אותם".